

Vincent B. Leitch

Az alapok aláásása

Ádám kiűzetése avagy a nyomkövetés

A dekonstrukció teljes történeti vizsgálatának számos előfutárral kellene foglalkoznia: Freud, Hegel, Heidegger, Husserl, Lacan, Lévi-Strauss, Marx, Nietzsche, Saussure... Egyelőre megállapíthatjuk, hogy a *jelenkori* dekonstrukció története Jacques Derrida *De la grammatologie* (1967) című művével, ez pedig Saussure kritikájával kezdődik. A saussure-i szemiológiát itt úgy mutatja be, mint a nyugati filozófia és a Platóntól, Arisztotelészről Heideggerig és Lévi-Straussig nyúló metafizika ki-
fulladását. Derrida ezt a rendszert a „logocentrikus” elmarasztaló és nyers jelzővel illeti. Saussure a hosszú logocentrikus korszak végét jelöli ki. Derrida bevezető „Jelvésetében” azt taglalja, hogy a logocentrizmus hatalmába kerítette a világot és meghatározta az írás fogalmát, a metafizika történetét és a tudomány formáit. Most ez a korszak berekesztődik. A jövő szólít. Derrida a látó szerepében zárja le „Jelvésetét” és kezdi el programját: „A jövő másként, mint abszolút veszély formájában, nem tud felsejleni. Mindenestül szakítva a konstituált normalitással, csupán szörnyűségként tud megmutatkozni, *megjelenni*. E jövődől világ s mindannak számára, ami benne megint-
gatja majd a jel, a beszéd és az írás értékeit, annak számára, ami irányítja előidejű jövőnket - még nincsen jelvéset.”¹ A *Grammatológia* fő célja a jel, a szó és az írás hagyományos értékeinek kétségbe vonása; spekulatív módszere elkerülhetetlenül a veszélyes, abnormális és szörnyű jellegét ölti magára; legutópikusabb szándéka a jövő sejtetése és megjelenítése; hanghordozása pedig végig prófétikus és aggasztóan magabiztos.

Derrida szerint a logocentrikus rendszer az igazság eredetét mindig a *logos*nak - a beszélt szónak, az értelem hangjának vagy az Isteni Szónak tulajdonította. Továbbá, bármely entitás léte mindig mint *jelenség* határozható meg: a tudomány és a metafizika

„tárgya” jellemző módon a „jelenlévő entitás”. Így a hang teljes jelenléte uralkodik az írás néma jelein. Az írást a hagyomány valójában mint másodlagos beszédet, mint hangközvetítő eszközt, a teljes jelenlét helyettesítésének eszközt érzékeli. Az írás elkésett - másodlagos. A teljes beszéd hanyatlását képviseli.

Az írásnak ez az általános leértékelése és a fonetikus írás (mint a beszéd utánzása) megkülönböztetett előnyben való részesítése jellemzi a logocentrikus korszakot. Az írás akkor tölti be helyes technikai funkcióját, amikor a teljes beszédet fordítja le: az önmagában, jelöltjében és a másokban teljesen jelenlévő hangot közvetíti. A logocentrizmus az írást a beszéd alá rendeli; velejéig fonocentrikus. A logocentrikus korszak dinamikája értékelméleti oppozíciók teljes történeti és kulturális mátrixát eredményezi: hang [voice] / írás, *phonè* (kimondott szó) / *graphie* (írott jel), hang [sound] / csend, lét / nemlét, fonetikus scriptura / nem-fonetikus írás, tudatos / Tudattalan, eredendő beszéd / másodlagos jelek, belső (interioritás) / külső (exterioritás), dolog / jel, valóság / képzelet, lényeg / látszat, jelölt / jelölő, igazság / hazugság, jelenlét / hiány... (A logocentrikus hagyomány a párok első terminusának tulajdonít kiváltságos szerepet.) Saussure szemiológiája pontosan ezen az episztemológiai rendszeren vagy mátrixon - ezen az *epistémè*-n belül helyezkedik el.

Saussure új tudományában Derrida a logocentrikus dinamikát fedi fel. Derrida kommentálja a strukturális nyelvészet és szemiológia atyjának terjedelmes és ironikus idézésével Saussure-ön túlra, a posztstrukturálista jövő felé irányítja figyelmünket. „Ez a logocentrizmus - minthogy rossz absztrakcióval korlátozza az általában vett nyelv belső rendszerét - megakadályozza Saussure-t és követőinek zömét, hogy teljes és explicit módon határozzák meg azt, amit Saussure „a nyelvtudomány teljes és konkrét tárgyá”-nak nevez” (74). (Nem meglepő, hogy Derrida a Saussure „követői”-hez írott jegyzetében Troubetzkoy és Jakobson jelentős közreműködését említi.) Derrida valójában a strukturálista nyelvészetet bírálja, mivel az tudatosan és teljes mértékben fonológiai alapokra épül; mindig a *phonè*-t és a *logoszt* tanulmányozza, soha nem a számkivetett *graphie*-t vagy *nyomot*. A beszédet ünnepeljük; az írást száműzzük. „Mert Saussure csakugyan intralingvisztikai lepratelepen akarja elkülöníteni és koncentrálni az írás okozta deformációk problémáját”(72). Még a saussure-i *jelölő* is, melyet kezdetben írottak képzelünk, egy „hangkép”. Az írott jelölők a „beszélt” jelölőktől

erednek vagy azok hasonmásai. Az írásban a jelölővel találkozunk, de ez a jelölő a közvetlenül elsődleges jelölőt - a *phonè*-t „helyettesíti”. A logocentrikus háló szerves alkotórészeként a fonocentrizmus itt is, mint mindenütt, irányítja a strukturalista nyelvészetet és előírja tudományának területét. Saussure szövege mindamellett nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a *graphie* legyen az a nyelvi elem, amit elemeznünk kell, nem pedig a *phonè*. „Ráébredünk tehát, hogy ami a határokon túlra űzetett, a nyelvészet bolyongó számkivetettje, az valójában örökösen kísértette a nyelvet - legősibb és legintimebb lehetőségeként. Tehát olyasvalami íródik be Saussure diskurzusába, ami ... maga az írás, a nyelv eredete”(74).

A nyelv eredete az írás (*écriture*); az eredet nem a beszélt szót (*logosz*) tolmácsoló hang (*phonè*). Így a logocentrikus *epistémè* értékei alapos átrendezésre szorulnak. A *Grammatológia* felváltja a szemiológiát. A *szöveg* lép a könyv helyébe. A *nyom* vagy *ős-nyom*, az írás és a *különbség* egy formációja foglalja el a jel helyét. De itt már az egész dekonstruktív program körvonala látható. Hiszen most az írás nemzi a nyelvet.

Mi ez az írás? Valljuk be, hogy elsőre meglehetősen abnormálisnak tűnik. De csak első pillantásra. Az írás alapvetően meghaladja, megelőzi és magában foglalja a nyelvet. A nyelvnek inkább képezi az alapját, mint elkészt, másodlagos kidolgozását. Az *écriture* nem a már konstituált egységek közvetítője, hanem az ilyen egységeket létrehozó alkotás módja. Az írás e kiterjesztett és új értelmében a megkülönböztetés, az artikuláció és a kihagyás bármely gyakorlatát jelöli. A továbbiakban tehát meg kell különböztetnünk 1, a logocentrikus „írást”, mely egy eszközt, a beszélt szót közvetítő fonetikus-alfabetikus írást nevez meg és 2, a grammatológiai vagy posztstrukturalista írást (*écriture*), mely a nyelvet létrehozó elsődleges folyamatokat jelöli. Ez az új jelentés a normalitással való szakítás szándékával lép fel.

Többé nem gondolhatunk az írásra a régi módon. Át kell rendeznünk az összes irányító polaritást, úgy mint: írás/hang, *graphie/phonè*, csend/hang, nemlét/lét, *écriture*/fonetikus írás, Tudattalan/tudatos... Bár minden egyes ilyen megfordítás enigmákat teremt. Például hogyan értelmezzük a „nemlét/lét” párost? Ha úgy próbáljuk felfogni, hogy a „nemlét megelőz, alapoz, létezik” akkor tapasztaljuk a szédülést, érezzük a veszélyt és érzékeljük azt a szörnyűséget, ami a dekonstrukciót jellemzi és amire Derrida figyelmeztet bennünket a bevezetőben. A „lét/nemlét” újraformálásával

Derrida a normálissal való szakítást demonstrálja, mely a dekonstruktív vízió jellemzője; nehéz szakasz következik:

Nem-fonetikus mozzanatában az írás magát az életet árulja el. Egyszerre fenyegeti a lélegzést, a szellemet - és a történelmet mint a szellem önmagára vonatkozását. Rájuk nézve az írás maga a vég, a végesség, a paralízis. Minthogy megszakítja a lélegzést, a szellemi alkotást sterilizálja vagy megrögzíti a betű ismételtetésében... az írás a halál elve, valamint a lét létesülésében levő differencia elve.(50)

Itt az *écriture*-t, mint a lélegzet (hang), a szellem (a belső én mint teljesen jelenlévő) és a történelem (az igazság mint önreprezencia) végét festi. A lélegzet és a betű, a belső szellem és a szöveg, a jelen események és az írott történelem közti különbségek nemcsak az *écriture* (paralízis és nemlét) erejét mutatják be, hanem a *különbség* (a lét létesülése) működését és fő elvét is. Alapjában véve a *különbség* teremti azt az erőt, ami feljogosítja Derridát a „lét” és a „nemlét” kapcsolatának az *écriture* kontextusában való újraformálására. Az írás, a hang nemléte szüli a létet, a (megkülönböztető) nyelvbe való belépést. Visszatér a szédülés? Nem gondolhatunk többé az írásra a régi módon. Az írás a megkülönböztetés legősbibb „cselekedete”. Mihelyt működésbe lép a hangelőtti folyamat, életbe lépteti a nyelvet, elhelyezi a tudatot, létre hozza a létet. Ezek hárman a csendből, a Tudattalanból, a nemlétből, az írásból emelkednek ki. Így a nemlét megelőzi a létet, az írás pedig a nyelv előtt van. Az írás és a különbség bomlasztó erői végül végrehajtják és szentesítik valamennyi logocentrikus kettősség megfordítását.²

A hagyományos és meghatározó „jelölt/jelölő” pár megfordításával Derrida egy új fogalmat alkot. A saussure-i *jel* helyébe Derrida a *nyomot* vezeti be. A rejtélyes és nehezen érzékelhető *nyom* az írás kényszereként és formációjaként jelenik meg. A *nyom*, akárcsak a *kvark* a fizikában, olyan elméleti egység a grammatológiában, mely bár nehezen érzékelhető - inkább semmi mint valami - az írás legmélyén működik, annak egész aktusát áthatva és gerjesztve mindenütt jelenvalóként mutatkozik és mégis megfoghatatlan. Akárcsak a Gell-Mann és Zweig által a hatvanas évek elején bevezetett *kvark* fogalma, melynek segítségével az atomok elemi részecskéinek furcsa működései magyarázhatók, a derridai *nyom* is az írásnak a jel mikroszintjén kimutatható külön-

leges hatásait magyarázza. Sem a szabad *kvarkot*, sem a tiszta *nyomot* nem lehet helyhez kötni vagy elkülöníteni, mivel ezek viszonyfunkciók - a folyamatban lévő alapvető megkülönböztetések káprázat-„effektusai”. A *nyom* magában egyesíti a jelben lévő és a jelet alkotó összes lehetséges viszonyt, akár elkülönítettek, akár nem. A *kvarkhoz* hasonlóan, ami hamarosan újabb álruhákat öltve és különböző töltésekkel tűnt fel, mint *up quark*, *down quark*, *strange quark*, *charmed quark*, *anti quark*, a *nyom* is szinte rögtön más szerepekben és különböző értékekkel jelenik meg az *ős-nyomban*, *grafémában*, *grammè-ban*, a különbségben és az írásban. „Az írás az általában vett nyomnak [csak] egy megjelenési formája, és nem maga a nyom. *Maga a [tiszta] nyom nem létezik.* (Létezni annyit tesz, mint lenni, entitásként, lét-prezenciaként...)” (167). Mint a modern tudományokban, a szemiológiai-grammatológiai elméletben is az általános tendencia az egyre kisebb egységek felé mutat: szó — jel (jelölt) jelölő — fonéma (mythéma) — megkülönböztető jegyek — nyom — *ős-nyom* ... Túl a strukturalizmuson és szemiológián, s így a jelölőn és mythémán is, a dekonstruktív elemzés a nyomot követi az írásban, az írás nyomán, az íráson keresztül és az írással.

Derrida a jel áthelyezése során kifogásait is számba veszi. A hagyományosan jelölő-jelöltként értett jel szilárdan nyugszik a fonocentrikus *epistémè*-n belül, a hang és az igazság, a hang és a lét, a hang és a jelentés közelségét jelezve. Ebben a hagyományban a jelölt mint „jelenlét”, majdnem vagy teljes egészében mint *logosz* van meghatározva; az önkényes, bár világos jelölő mindig az igazság közvetítésének eszköze, a tudat és a beszéd határán belül marad. Következésképp a nyom - az írás - csöndes és tudattalan (megkülönböztető) működései a logocentrikus korszakban olyan elfojtásokon és cenzúrákon mennek keresztül, hogy az összes, a jel létrehozásakor kialakult formatív különbség és hiány rejtve marad e történelem által. A logocentrikus hagyományon belül elképzelhetetlen, hogy maga a jelölt őseredeti módon írás, nyom legyen és ez a jelölt mindig már jelölőként működjön. Derrida bejelenti: „nincs nyelvi jel az írás előtt” (II4). A jel az írás terméke vagy más szavakkal, a nyom a jel lehetőségét hozza létre: az írás és a nyom megelőzi és lehetővé teszi a jel megjelenését.

Akkor tehát mi a grammatológia programja? Mint az írás új tudománya, nem fogadja el „az írás történeti-metafizikai redukcióját olyan eszköz szintjére, amely egy teljes és őseredeti módon beszélt nyelvet kénytelen szolgálni” (56)³. Soha nem rendeli

az írást a beszéd alá, hanem a beszéd előtt és a beszédben - szövegekben vizsgálja, elemzi azt. „Milyen feltételek mellett lehetséges grammatológia? Alapvető feltétele bizonyosan a logocentrizmus megrendítése” (II5). Mérhetetlen és végeláthatatlan vállalkozás: a dekonstrukció veszélyes és szörnyű terhe. Saussure kritikájaként a grammatológia a szemiológia helyettesítését kíséri meg:

„... amelyet mi [grammatológiának] nevezünk... Mivel még nem létezik, nem tudjuk megmondani, hogy milyen lesz; de van létjogosultsága, s helye előre meg van határozva. A nyelvtudomány csupán egy része ennek az általános tudománynak; ...” (84)

Saussure híressé vált mondatait átírva, a szemiológia programját merészen megdöntve Derrida bevezeti a grammatológiát. Az új tudományban a régi hang — jel — írás komplexum meghódol az írás — nyom — különbség előtt. Így üzetik ki Ádám; mi pedig a nyom nyomába eredünk.

A transzcendentális jelölő álmának törlése

Amikor Jacques Derrida, napjaink dekonstruktív gondolkodásmódjának kitalálója, az iskola atyja, egy 1971⁴-ben közölt interjúban Jacques Lacan pszichoanalitikus elméletét bírálta, ígéretet tett arra, egyesek szerint elhamarkodottan, hogy a későbbiekben igazolni fogja nyers kritikáját. Ezt 1975-ben meg is tette.⁵ Igaz, Derrida már a 60-as évek elején nagy figyelmet tanúsított a pszichoanalitikus művek, különösen Sigmund Freud és később Nicolas Abraham munkái iránt, s ez az érdeklődés az elkövetkezendő két évtized során csak egyre erősödött.⁶ A jelenkori dekonstruktív gondolkodás fő iránya a kezdetektől összefonódik a pszichoanalitikus gondolkodás hagyományos szálaival. Lacan műve azonban csak egy kicsiny, bár fontos pozíciót foglal el ebben az általános összefüggésben. Hogy miért? Derrida interjúja során számos leleplező kifogást emel Lacan pszichoanalitikus elmélete ellen: Lacan a logocentrikus rendszeren belül működik; megadja magát a fonocentrizmusnak; a hagyományos fenomenológiai (Hegeltől, Husserltől és Heideggertől újjáélesztett) fogalmakra támaszkodik; leegyszerűsíti a freudi szövegeket; a kihagyás semmitmondó és ankrónisztikus stílusát gyakorolja; Saussure jelét használja és így az *écriture*-t lefokozza. Ugyanakkor a lacani

problematika, Derrida értékelésében, történelmileg fontos a pszichoanalízis területén (Pos, 107-13).

Amikor 1975-ben Lacan *Écrits*-ének az „Előadás 'Az ellopott levélről'” című fő tanulmányát veszi célba, Derrida siet kihangsúlyozni a Lacan művének tulajdonított prioritást és sejtetni engedi, hogy az „Előadás” alapos ismertetése kiterjed Lacan egész vállalkozásának átfogó bírálatára.⁷ Megintcsak az interjúban már elhangzott vádak, bár most mindez egy Lacan művét őszintén elismerő bevezetővel ellátva. Derrida egyetértéssel jegyzi meg Lacannak a naiv értelmező szemanticizmus enyhítésére irányuló törekvését, különös tekintettel a jelölő enigmatikus működésére. Csodálatát hangsúlyozza az iránt, hogy Lacan visszautasítja a szövegnek a szerzőre való visszautalását, akinek élete és története változatlanul a hagyományos kriticismust igazolja, hogy a jelölő legkisebb szabad mozgását is korlátozza. Végül külön hangsúlyozza a jelölő logikájának lacani kidolgozását, melyben a jelölő autonómiája a jelben lévő törés, határ eredményeként mutatkozik („PT,” 39-45).

Derrida kétségtelenül azért vizsgálja az „Előadás”-t, mert az az „igazság” és „fikció” termékenyítő hatású problematikáját tárgyalja. Hagyományosan a pszichoanalitikus szöveginterpretáció célja az, hogy az elsőízen Freud által kifejtett, kifinomult technikák alkalmazásával felfedje a diskurzus tartalmát - az igazságot a fikcióban. Lacan természetesen öröklöi ezt a logocentrikus tradíciót. Poe híres elbeszélésének elemzésében Lacan igyekszik kihagyni az elbeszélői keretet, az írás színhelyét és hirtelen két, háromoldalú kapcsolatviszonyt rögzít. A továbbiakban Lacan olvasata egy „tartalmas, analitikus varázs” (48). Bár az ellopott levél, melynek tartalma Poe történetében felfedetlen marad, lebegő jelölőként funkcionál, Lacan azt mégis mint jelöltet elemzi. Az elbeszélő kezdeti kihagyása arra kényszeríti, hogy a levél igazságát felbecsülje és meghatározza, e mobil jelölő teljes textuális működését pedig figyelmen kívül hagyja. Lacan nemcsak az „igazság hajszáját”, hanem az „igazságra való igényt” is bemutatja (57); ő a klasszikus „megfejtő, az igazság közvetítője” (65). „Úgy tűnik, hogy általában az összes 1953 (az ún. Római Beszéd) és 1960 között keletkezett, pontosabban kiadott lacani szöveg ugyanahhoz az igazságrendszerhez tartozik. Vagyis mennyiségileg majdnem az egész *Écrits* ...” (82).

Derrida magyarázata szerint Lacan fő műve a régi logocentrikus bálványozást lépteti életbe, hogy leleplezze az igazságot. Jellemző példa az „Előadás”.

Lacan logocentrizmusa fonológiai irányultságában a legnyilvánvalóbb. A lacani analízisben az igazság (*logosz*) szisztematikusan mint kimondott vagy hangzó (mint *phonè*) jeleskedik. Tehát „ő végülis mindig a hangnak alávetett íráshoz folyamodik” (82) és „a jelölő törvénye csak vokalizálható betűkben fedhető fel” (83). Lacan *Écrits* utáni művei hallgatnak ugyan a logocentrikus-fonocentrikus irányról, az igazság imádása és az orális csere gyakorlata azonban fennmarad. Lacannál a pszichoanalízis mindig a kimondott igazságon alapuló „beszélgető kúra” marad. Még ha az analizált hangja tényleg félre is vezet, a csaló igazsága az orális-aurális analízisben levő leleplezésből ered.

Az egész lacani program a phallus mint mindenek legnagyobb jelölője felé mutat. Vagyis egy átható lehetőség, egy folytonos implikáció, mely kitart amellett, hogy minden és bármely jelölő részesül e páratlan jelölőből. Így Lacan pszichoanalízisében a phallus transzcendentális pozíciót tölt be. „Mindig, lépésről lépésre visszavezetnek bennünket ehhez az egyezségek egyezségéhez, mely a jelölőnek a jelölttel való egységét garantálja a stabilitás összes pontján keresztül, *ugyanazon* jelölő (a phallus), a „jelölők jelölője” ... „prezenciájának” köszönhetően az összes jelölt-hatás alatt. Ez a transzcendentális jelölő ezért minden jelölt jelölője is...” (85). A transzcendentális jelölő egyedülálló hatása az interpretáció folyamatainak, az igazság felfedésének, a hang jelentőségének és a jelölő mozgásainak szisztematikus középpontba állítása és szabályozása. (A „jelölő-jelölt” komplex egysége és stabilitása úgy van meghatározva mint egy legális szerződésben.) A lacani phallus mint transzcendentális jelölő, a jelölési folyamat lehetséges láncolatait hozza létre és ugyanakkor ő maga is ilyen láncolatokba tartozik⁸. A phallus a beszédkúra során felfedett *logosz*. Végülis Derrida kritikája Lacan művében megtalálja „a struktúra bonyolultságát a fátyol és a hang motívumai között, az igazság és a fonocentrizmus, a fallocentrizmus és a logocentrizmus között” (97).

Lacan lényegében figyelmen kívül hagyja vagy visszafojtja az írás terét, a nyom működését, az írott terméket, a narráció funkcionálását. Az ilyen grammatológiai elemeket a logocentrikus rendszer kényszerítő logikája és titkos szükségszerűsége törli ki.

Így diadalmaskodik a hang, a *phonè*, a beszéd, a jelenlét, az igazság... a transzcendentális jelölőben. Derrida törli ezt az álmod.⁹

A sámán kitesztása, avagy a játék középponttalanítása

Amikor 1966 őszén a Johns Hopkins Egyetem konferenciáján Jacques Derrida előadta a strukturalizmus közismert kritikáját, a kortárs dekonstrukció korszakát nyitotta meg az amerikai közönség számára, rávilágítva Claude Lévi-Strauss strukturalista művének logocentrikus korlátaira.¹⁰ Ez a Lévi-Strauss elleni támadás folytatódott a *Grammatológiában*.¹¹ Derrida Lévi-Strauss egész programját, akárcsak Saussure-ét és Lacanét, a letűnő *epistémè* szélére helyezi: „Az örökölt fogalmi oppozíciók egy időben való fenntartása és megsemmisítése, Saussure gondolatához hasonlóan a határon áll: néha egy kritikátlan fogalmiságon belül, néha a határra fektetve a hangsúlyt és a dekonstrukció irányába dolgozva” (OG, 105). Derrida dicséri, ugyanakkor fel is forgatja Lévi-Strauss szövegeit, átfordítva azok kérdéseit és vitapontjait a dekonstrukció felé.

Az antropológia központi problémáját, a természetből a kultúrába való átmenetet tanulmányozva Lévi-Strauss általában és tünetileg a természeti állapotot „privilegizálja” a kultúrával szemben. Szentimentálisnak és nosztalgikusnak tűnik, a primitív társadalmak rousseau-i csapdájába esve. Maga Lévi-Strauss így nyilatkozik az általa tüzetesen tanulmányozott és sokat csodált dél-afrikai Nambikwara indiánokról: „Mindannyiukban a természet lenyűgöző báját, roppant hidegvérűségét, állati elégedettségét láthatjuk, amely annyira eredeti, amennyire vonzó, s ezen túl még valamit, amit az emberi érzékenység egyik legmeghatóbb és leghitelesebb megnyilvánulásaként ismerhetünk el” (OG, 117). Mindez az eredendő ártatlanság és jóság, a természet üdesége és a vonzó állatiasság, emberi érzékenység és eredetiség Lévi-Strauss szövegeiben a kultúrából való menekülés, a természethez való visszatérés, a megalázás és erőszak elől való szökés vágyát hívja elő és a tisztaság és béke szigetének megtalálására ösztönöz, valamint arra, hogy biztosítsuk a fajunk elveszett gyermekkorának újraéléséhez szükséges időt. A bűn és a nosztalgia leple alatt, az antropológia területéhez kötve etnocentrizmus bújjik meg, liberális és humanista anti-

etnocentrizmusnak álcázva magát. Legnyilvánvalóbbá az írás területén válik ez a Lévi-Strauss reflexióinak ellentmondó gondolatrendszer. Lévi-Strauss véletlenül jegyzi meg vonzó indiánjairól: „Magától értetődik, hogy a Nambikwarák nem tudtak írni” (OG, 122). Az írás hiánya és a beszéd jelenléte jellemzi e nemes barbárok társadalmát. Mikor az írás betör a Nambikwarákhoz, a gonoszt idézi elő: „Úgy tűnik, hogy inkább a kizsákmányolásnak kedvez, mintsem a felvilágosodásnak... Köztük való első megjelenésekor az írás a hazugsággal lépett szövetségre” (OG, 101).

A Nambikwara indiánok antropológiája a felszín alatt logocentrikus rendszert képvisel. Derrida felfedi ezt, ahogy Saussure és Lacan szövegeivel is teszi:

Korábban hangsúlyoztam már a saussure-i írásmegtagadást vezérlő ideológia kétértelműségét: a mély etnocentrizmust, amely előnyben részesíti a fonetikus írás modelljét, egy olyan modellt, ami a *graphie* kizárását könnyebbé és indokoltabbá teszi... A nyelvnek az írásról való radikális leválasztásával, az utóbbinak alá- és kihelyezésével, legalábbis azzal, hogy elhisszük, miszerint ezt meg lehet tenni... az ember tényleg azt hiszi, hogy autentikus, az emberi és teljesen jelölő nyelv státusát visszaadhatja az összes olyan nép által gyakorolt nyelvnek, *melyeket ugyanakkor mint „írás nélkülieket” jellemzünk*. Nem véletlen, hogy ugyanez a kétértelműség hatja át Lévi-Strauss törekvéseit.” (OG, 120)

A vád elég egyértelmű. Saussure-höz hasonlóan Lévi-Strauss az írást mint kései kulturális jövevényt, mint külső eszközt határozza meg, mely nem tartozik a nyelvhez; könnyen kiűzhető. (Ha mégis lenne írás, akkor az fonetikus, utánzó, maga a megtestesült beszéd.) Az autentikus, a teljesen jelölő nyelv elsősorban a primitív, írás nélküli társadalmakban tűnik fel, ahogy például a Nambikwara társadalomban. (Felbukkanásakor az írás a hazugságot, kizsákmányolást, elnyomást hozza magával.) „Ezért az írás e [logocentrikus] filozófiáját alapjaiban aláásó eszmény a közvetlenül magánvaló, különbség nélküli közösség, egy beszédközösség, melynek minden tagja hallótávolságon belül van” (OG, 136). Beszédjének ön-prezenciájában összegyűlve ez az ártatlan és bájos közösség, a szabadság és erőszaknélküliség közössége eltűri az írásnak, a gonosz eszközének betolakodását.

Beszéd versus írás. „Lévi-Strauss soha nem sejtí e megkülönböztetés értékét” (OG, 120). Derrida, mint Saussure kritikájában, újra így érvel: „az írás jóval megelőzi a szűk értelemben vett írást; már a *différance*-ban, magát a beszédet elindító ős-írásban

megjelenik" (OG, 128). Az *écriture* vitába bocsátásával Derrida provokatív kóannal szolgál válaszképpen arra az információra, amely egy alig érzékelhető ösvényt szel a Nambikwara területen keresztül. Elmélkedésre szólít fel:

az alábbiakat összességükben kellene fontolóra vennünk: az írást mint az út és a különbség lehetőségét, az írás történetét és történetét az útnak, a szakadásnak, a *via rupta*-nak, a törött, ütött, *fracta* ösvénynek, a megfordíthatóság terének és a nyílás, az eltérés, az erőszakos térközhagyás által kijelölt ismétlésnek, a természetnek, a természetes, a vad, megmentő erdőnek. A *silva* barbár, a *via rupta* írott, megkülönböztetett, és erőszakosan véssődött be mint különbség...; nehéz elképzelni, hogy egy autótérkép hozzáférhetősége ugyanakkor még nem jelenti az írás hozzáférhetőségét. (OG, 107-8)

Az elmélkedés színhelye: a kihagyások, a szakadások, a törések és a természet úrjei az ősi különbségeknek, a megkülönböztetés mindenütt jelenvaló soraink példáival szolgálnak. Az erdőben a kivésett vagy beírt út vagy nyom mint szakadás, rés, úr, különbség, írás jelenik meg. A Nambikwarák területén keresztülhaladó nyomdok a *térköz*, különbség, az írás jelenlétéről tanuskodik. Magától értetődik, hogy az írás jelen van a Nambikwara kultúrában. A közösségben például mindenki rendelkezik tulajdonnévvel; vagyis mindenkit megkülönböztetnek egy osztályozási rendszerben. Lévi-Strauss ezt tudja, de az írásról alkotott etnocentrikus fogalma vakká teszi egy ilyen mindent átható íráshoz. Naiv.

Lévi-Strauss mégis a „dekonstrukció irányába halad.” Határesetként öröklött fogalmi oppozíciókra hagyatkozik, mint például a természet/kultúra, beszéd/írás, belső/külső, ártatlanság/korrupció, igazság/házugság, de elég gyakran megsemmisíti a hagyományos oppozíciókat. A logocentrikus strukturalizmus és a jelentkező poszt-strukturalizmus közötti határhelyzetben tettenérve, Lévi-Strauss egy új kritikai diskurzus - a dekonstruktív „hermeneutika” felé mutat. „Valójában”, foglalja össze Derrida, „ami a leglenyűgözőbb a diskurzus egy új státusának e kritikai keresésében, az a deklarált megszabadulás a *centrumra*, a *szubjektumra*, a kiváltságos *referenciára*, az eredetre vagy az abszolút *archiúra* [az alapító és ellenőrző első alapelv] való mindenféle hivatkozástól” (WD, 286). Lévi-Strauss középponttalanító műveletei túllépik a strukturalizmus programját és a dekonstrukció működését körvonalazzák. Derrida elbűvölve jelöli ki e nehéz fordulópontot.

A logocentrikus korszakban a struktúra fogalma megköveteli a centrum fogalmát és arra is épül. Bármelyik struktúrában, legyen az antropológiai, politikai, gazdasági, pszichológiai, tudományos, teológiai vagy metafizikus, a középpont szerepe az, hogy a rendszer elemeit teljes mértékben felvértesse. Összefoglalva, az összes, különböző nevekkal ellátott és ugyanazt a strukturális funkciót betöltő, hagyományos középpont a *Lét* mint „jelenlét” közös meghatározását bírja. (Itt Derrida kritikájának döntő pontjához érkezünk.) Ez az ontológiai alap, stabilizáló tényező biztosítja a megnyugtató bizonyosságot, kizárja a játékból a centrumot, a strukturális mátrixot. Bármennyire kiterjedt és bonyolult is egy biztos logikai rendszer, szerkezetének középpontja biztosítja az egyensúlyt, a koherenciát és az elrendezettséget, hogy az egész egy szabályozott pont köré szerveződjék. Ha végigpillantunk a történelem során létrejött strukturális középpontokon, megállapíthatjuk, hogy az állandó elemek láncra hasonló funkciót betöltő metaforák vagy metonímiák sorozata. Ha új név lép a láncolatba, mint új helyettesítés jelenik meg. A középpontot inkább tekinthetjük olyan szisztematikus funkciónak, melynek célja a struktúra orientálása és egyensúlyban tartása, története pedig jelhelyettesítések sorozata, mintsem locusnak, helynek vagy jelenlévő entitásnak. A helyettesítések fonalának elkülönítése a középpontban lévő nevek játékának felfedése. Más szavakkal a középponti jelöltek vagy transzcendentális jelöltek történeti sorozata végül azoknak a privilegizált jelölőknek a játékában semmisül meg, melyeket egyrészt úgy jellemezhetünk, mint strukturális szükségleteket, másrészt pedig mint játékból lévő lebegő jelölőket.

Derrida Lévi-Straussban a középpontból, az eredettől, a rögzített szubjektumtól, az abszolút *archi*-től való határozott megszabadulást csodálja. Beleegyezőleg idézi Lévi-Strauss hatásos kijelentését a *Mythologiques* Ajánlásából: „a mítosz egysége mindig csak tendenciózus és projektív, nem képes a mítosz állapotának vagy egy bizonyos pillanatának visszatükrözésére. Ez a képzelet jelensége, mely az interpretációs kísérletből ered; funkciója szerint a mítoszt kell szintetikus formával felruházni s megakadályozni az oppozíciók zűrzavarában való felbomlását” (WD, 287). A középpontos struktúra interpretációs célja az ellentétes elemek bomlasztó játékának korlátozása. A struktúra, az interpretáció terméke itt mint tendenciózus, projektív, képzeletbeli és összefoglaló jelenik meg. Egy uncia megelőzés, egy font kúra és a struktúra máris

elhárítja a rendszerben lévő elemek szabad játékának felbomlását. A középpont védelem.

Az interpretáció előírja a struktúrákat, hogy határt szabjanak és meggátolják a *játékot*. A középpont, egyik vagy másik transzcendentális jelölt igazgatja és szabályozza a struktúrát, s mint önmagában-jelenlévő, elsődleges alap szolgál az interpretáció számára. A *játék* törölve. Ugyanakkor a *játék* megelőzi a strukturálás műveleteit; tulajdonképpen megengedi a struktúra szerveződését és a középpont kivetését. A *játék* a jelenlét vagy a hiány alternatívája előtt és a középpont vagy a struktúra lehetőségét megelőzve működik. Felbomlasztja a jelentéket, helyettesítések láncolatát állítja elő a középpontban, aláássa a struktúra megszilárdulását s felforgatja az eredet stabilitását. A *játék* ismétlődései szétszüllesztik az alapot és a különbségek-helyettesítések hálóján keresztül biztosítják az ismétlődések *játékát*. „Ha Lévi-Strauss az ismétlődés játékát és játék ismétlődését vizsgálta is meg leginkább, nem kevésbé érzékelhetjük munkájában a jelenlét egyfajta etikáját, az eredet utáni nosztalgia etikáját, az anarchikus és természetes ártatlanság, a tisztaság, a beszédben való jelenlét és ön-jelenlét etikáját...” (WD, 292). A derridai kritikában Lévi-Strauss a határvonalon helyezkedik el: míg a transzcendentális jelölőt, mint a struktúra középponti funkcióját felforgatja, addig a játék szétbomlását korlátok közé szorítja s bűnös módon a struktúrák végül középponttal jelennek meg.

A fortélyos sáman kitesztálásával Derrida a szörnyű jövőt tárja elénk. Ez az 1966-ban Amerikában elmondott látomás a szemiológiai strukturalizmus magabiztos uralmán és a logocentrikus hagyományon túlra vezet bennünket. Az alábbi részt a jelenkori dekonstrukció okirataként olvashatjuk:

A hiányzó eredet elvesztett vagy lehetetlen jelenléte felé fordulva az összetört közvetlenség e strukturalista tematikája lesz az elszomorított, *negatív*, nosztalgikus, bűnös, rousseau-i oldala a játék gondolkodásának, melynek másik oldala a nietzschei *igenlés*, vagyis a világ játékának, a valamivé válás ártatlanságának vidám igenlése, a jelek hiba, igazság és eredet nélküli világának igenlése, mely egy hatékony interpretáció számára adott...

Így az interpretációnak, a struktúrának, a jelnek és játéknak két értelmezése van. Az egyik a megoldást keresi, arról álmodik, hogy felfedi az igazságot vagy eredetet, elkerüli a játékot és a jel rendjét, az interpretáció szükségszerűségét pedig száműzetésként éli meg. A másik többé már nem irányul az eredetre, helyesli a játékot és megpróbálja

meghaladni az embert és a humanizmust, az ember nevét, mint annak a létezőnek a nevét, aki a metafizika vagy az ontológia története során - vagyis az ember egész történelmén keresztül - a teljes jelenlétről, a megnyugtató kezdetről és a játék végéről álmodott. (WD, 292)

Az ősi logocentrikus hagyomány, amely Lévi-Straussban tetőzik, régről fogva arra buzdította a humanista embert, hogy az igazságot, a kezdetet, a megnyugtató jelenlétet keresse. Az ember ezzel az álommal felfegyverkezve a világ igazságait mint transzcendentalis *archiát* betűzte ki. E törekvés a játék visszafojtását és a jel elnyomását követelte meg. Az utolsó sáman most száműzöttként szomorúan, nosztalgikusan és bűnösen végzi az elveszett eredet és a megnyugtató igazság utáni ősi kutatást. A primitív népekről ír és a logocentrikus ember kötelességéhez híven félreérti a bomlasztó útépítőket.

Derrida prófétaként mutatja be a dekonstruktív embert - aki örömmel és igenlőleg fogadja el a világ játékát és az átalakulás ártatlanságát, aki helyesli a jelek világát és az interpretációs cselekvést, aki nem zaklatja a világot az igazságért és nem merül el az eredetek álmában, aki a középpont körül a jelölők szabad játékát és a struktúra tendenciát hordozó műveit nyomozza, aki leírja az embert és a humanizmust, aki leleplezi a régi logocentrikus varázslást és vidáman továbbvonul. A dekonstruktív ember, lévén hideg és könyörtelen, támadja a régi érzékenységet és felforgatja a hagyományos alapokat. A szemiológia, a logocentrikus korszak új formációja is megsemmisül - a dekonstrukció az öröm és az igenlés kihívásával szembesít bennünket.¹²

fordította:

Vástyán Rita

Jegyzetek

1. [Az első fejezetben a Grammatológiából vett idézetek fordítása Molnár Miklós transzformálása alapján készült (Szombathely: Magyar Műhely, Életünk, 1991) - a fordító megjegyzése]
Jacques Derrida: *Of Grammatology*, ford. Gaytri Chakravorty Spivak (francia nyelven 1967; Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976) p.24. Mostantól OG. Derrida művéhez hasznos bevezetőül szolgál Spivak: Bevezetés, pp. ix-lxxxvii.
2. 1968-ban, a *Grammatológia* kiadását követő évben, Derrida egy folyóirat és egy könyvgyűjtemény által is közölt esszéjében részletesen kidolgozta a *différence* fogalmát, melyet ő *différance*-ra keresztel át: „La Différance,” *Bulletin de la société française de philosophie* (1968 július-szeptember), 62:73-101; és *Théorie d'ensemble* (Paris: Seuil, 1968). Később újra kiadta ezt az esszét a *Marges — de la philosophie* (Paris: Minuit, 1972), pp.1-30. gyűjtemény részeként. A *différence* Derrida sok művében, beleértve a *Grammatológiát* is, fontos és mindent átható szerepet játszik. Részletesebben a 3. fejezetben foglalkozunk vele.
3. Bár itt nem a grammatológia tudományos szerepével foglalkozunk, hanem inkább, mint a saussure-i szemiotológia kritikáját és felváltóját vizsgáljuk, tudományosságának kérdése mégis ezt mondatja Derridával: „Ezért nem lehet egyszerűen válaszolni arra a kérdésre, hogy a grammatológia vajon „tudomány”-e. Egyszóval, azt mondanám, hogy *bevezeti* a tudományt és *határt* is *szab* annak; a tudomány normáit saját írásában kell funkcionáltatnia; vagyis *kijelöli* és ugyanakkor *fel* is *oldja* a korlátot, amely bezárja a klasszikus tudományosságot” - Jacques Derridától, „Semiology and Grammatology” (Interjú Julia Kristevával 1968-ban), *Positions*, ford. Alan Bass (francia nyelven 1972; Chicago: University of Chicago Press, 1981), p.36. Mostantól *Pos*.

4. Jacques Derrida: „Positions” (Interjú Jean-Louis Houdebine-nel és Guy Scarpettával 1971-ben), *Pos*, pp.37-96. Az interjú legnagyobb része angolul először a *Diacritics*-ben (1972, tél), 2:35-43 és *Diacritics* (1973, tavasz), 3:33-46.
5. Jacques Derrida: „Le Factor de la vérité,” *Poétique* (1975), 21:96-147. Angolul egy rövidített változata érhető el: „The Purveyor of Truth,” ford. Willis Domingo, James Hulbert, Moshe Ron, és M.-R. L[ogan], a *Yale French Studies*-ban (1975), 52:31-113. Mostantól „PT.” Később újra kiadták francia nyelven Derrida *La Carte postale: de Socrate à Freud et au-delà* című könyvében (Paris: Flammarion, 1980), pp.440-524.
6. Derrida Freud-értelmezéséhez lásd például: „Freud and the Scene of Writing,” *Writing and Difference*, ford. Alan Bass (francia nyelven 1967; Chicago: University of Chicago Press, 1978), pp.196-231, (mostantól WD), mely először Jeffrey Mehlman fordításában jelent meg in: *Yale French Studies* (1972), 48:73-117; „Speculations - On Freud,” ford. Ian McLeod in: *Oxford Literary Review* (1978), 3:78-97; és természetesen „The Purveyor of Truth.” Nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy Derrida műveit áthatják a Freudra való utalások.
- Derrida Nicolas Abraham-értelmezéséhez lásd például Abraham és Maria Torok *Cryptonymie* ((1976) angol nyelven „Fors,” ford. Barbara Johnson in: *Georgia Review* (1977, tavasz), 31:64-116) című művéhez írt bevezetőjét; és „Me-Psychoanalysis,” ford. Richard Klein in: *Diacritics* (1979, tavasz), 9:4-12.
7. Lacan: „Előadás 'Az ellopott levélről'”; Edgar Allan Poe híres elbeszélésének pszichoanalitikus elemzése először 1955-ben, beszéd formájában látott napvilágot, majd 1957-ben és végül az *Écrits*-ben (1966) összegyűjtve jelent meg. Az „Előadás” részletes angol fordításban érhető el, ford. Jeffrey Mehlman in: *Yale French Studies* (1972), 48:39-72.
8. „A Transzcendentális pozíció szigorú definíciója: egy olyan terminus kiváltsága a terminusok sorozatán belül, amelyeket az lehetővé tesz és amelyek előfeltételezik azt.” („PT,” 94n).

A „transzcendentális phallus legjobb definícióját” adva Derrida Lacan *Écrits*-ét idézi, p.554. „Mivel a Phallus egy jelölő, egy olyan jelölő, melynek funkciója az elemzés intraszubjektív gazdaságosságában talán arról lebbenti fel a fátylat, amit titokban tartott. Ez a jelölő egészként jelöli a jelölt-hatásokat...” („PT,” 95n).

9. Lásd: Barbara Johnson: „The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida,” *Yale French Studies* (1977), 55/56:57-505. Ahogy Derrida dekonstruálja Lacant, ugyanúgy dekonstruálja Johnson Derrida Lacan-olvasatát. Lényegében Johnson visszaállítja Lacant, mint ravasz posztstrukturalistát, aki ellenáll a logocentrikus csábításnak. A lacani „jelölőhöz” és a lacani „interpretációhoz” lásd: pp.498-99.
10. Jacques Derrida: „Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences,” *The Languages of Criticism and the Sciences of Man: The Structuralist Controversy*, szerk. Richard Macksey és Eugenio Donato (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1970), pp.247-65; egy másik fordítás in: *Writing and Difference*, ford. Alan Bass, pp.278-93. A továbbiakban az utóbbi változatot használom: WD. Az esszé francia változatát Derrida a *L'Écriture et la différence*-ban adta ki (Paris: Seuil, 1967), pp.409-28.
11. OG. pp.97-140. Derrida vitairatának lényege először a *Cahiers pour l'analyse* egy Lévi-Strauss-számában (1966, szeptember-október), 4:1-45. jelent meg. Írásomban a Lévi-Strauss idézetek Derrida Grammatológia-beli kritikájából valók.
12. A kérdés, hogy a dekonstrukció „lerombolja”-e a szemiológiát és elfoglalja-e annak helyét vagy a szemiológia egy radikalizált változatát hozza-e létre, nyitott marad. Ehhez lásd: Derrida Kristevával való beszélgetését in *Pos*, pp.23-24, 35-36; Jonathan Culler: *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction* (Ithaca: Cornell University Press, 1981), pp.x-xi, 42-43; és az általam írt Függelék: „Hermeneutics, Semiotics, and Deconstruction.”